

Fejlődési áramlatok.

Írta: MITROVICS GYULA.

A német gondolkozók, LESSING, HERDER nyomán és HERBART-tal csaknem egyidőben állította fel a franczia positivista COMTE azt a tételt, hogy *párhuzamosság van az egyén és a faj fejlődése között*. Még tovább fejlesztette ezt, mondhatni positiv alapjait rakta le HÄCKEL, amidőn a párhuzamosság elvét az egyén és a faj *biológiai* életében is kimutatta. Minket most a lelki élettünemények párhuzamossága érdekel; a biológiai csak annyiban, amennyiben az elméletet kiegészíti s a természet-tudományi világfelfogás egészébe illeszti bele.

A gondolat csakhamar általános helyeslésre talált, annyi-
val is inkább, mert a ma is ősi viszonyaink között élő nép-
fajok élénk tanulmányozása az elméletileg felállított tételt
csaknem mindenben igazolta. De amily elfogadhatónak, épp
oly felhasználhatónak is bizonyult. Számos értékes követke-
ztetésnek lett kútforrása. Gyermekünk lelki élete saját figyelő,
kutató szemünk előtt bontakozik ki, azért annak egyes fejlő-
dési fokozatairól nem nehéz valószínű következtetéseket állítani
fel az ősidők emberének lelki életére is. A kicsinyek világa
gyakran lövel fényt ősidők homályába. Elég bőven fel is
használták az alkalmat arra, hogy egyéniségünk fejlődéséből
fajunk múltjára következtessenek. Vájjon nem lehetne-e most
már megkísérlem azt is, hogy mai életküzdelseink zűrzavará-
ban is vezető fonál gyanánt vegyük a kezünkbe? Az egyén
és a faj fejlődésének párhuzamosságáról szóló elmélet nem
volna-e alkalmas arra, hogy napjaink felmerülő kérdéseire
jön feleletet; korunk eszméinek, törekvéseinek gyakran meg-
lepő fellépését s nem várt irányát magyarázza meg?

Ha megvan a párhuzamosság a fajnak és egyénnek a

fejlődésmenetében, meg kell lennie, természetesen ugyanazokkal a fentartásokkal és a következtetésekben ugyanolyan óvatossággal, a faj és az egyén *egész életfolyamatában* is. Ezt az elvet hajtja túl az a sociológiai irány, mely a társadalmat élő szervezetnek nézi, kutatván az azonosságát élő-Organismus és szerves · társadalom között, le egészen a sejtek és idegek életéig. Nézetem szerint azonban már határozott túlzás társadalmi szervezet és élő Organismus között ilyen lényegbeli azonosságnak a felállítása. Ugy hisszük, azoknak van igazuk, akik itt is csupán a párhuzamosság elve mellett maradnak meg. E mellett mi is megállapodhatunk.

A további lépéseket a lélektudomány útján kell megtennünk. A lélektudomány lelkünknek, vagy amint újabban inkább használt kifejezéssel mondják, bár nem éppen helyesen, tudatunknak életében a jelenségek három főbb csoportját szokta megkülönböztetni, ú. m.: az értelmet, érzelmet és akaratit. Sokan ez utóbbi kettőt, az érzelmet és akaratit, összeolvasztják, egységesen magyarázzák. A megkülönböztetés azonban lényegében akkor is megmarad, annyira, hogy egyesek, bár az akaratit és érzelmi jelenségeket együttesen tárgyalják, lelki életünk akaratit irányú mozgalmát oly fontos és jellegzetes lelki tünetnek tartják, hogy pszichológiai irányukat egyenesen erről nevezik el voluntaristikusnak. Más oldalról abban is van eltérés a lélektudomány művelői között, hogy némelyek *synthesisre*, mások *analysisre* fektetik a súlyt; egyesek főleg a pszichikai elemek leírását és bonczolását helyezik előtérbe, mások azok kapcsolatait, lelki életünk kapcsolatos folyamatait. Lényegben azonban itt is megegyeznek, mert lelki életünket mindannyian rendkívül bonyolult, összetett folyamatnak veszik és pedig (visszatérhetünk oda, a honnan kiindultunk) értelmi, érzelmi és akaratit elemekből összetett folyamatnak.

A felett is élénk vita folyik, nem lehetne-e, mint ősi, elemi alakulatra, a három közül valamelyik elemre vezetni vissza tudatéletünket s ha igen, melyikre? A nélkül, hogy a döntő szó jogát kívánnók magunknak, megjegyezhetjük, hogy amennyiben a kérdés egyáltalában jogosult, talán az *érzés* lehetett az az első lelki tünet, mely a többinek a csiráit is magában foglalta. Ugyanis, hogy a létfentartáshoz a ki-

alakuló szervezet a feltételeket biztosítsa, ahhoz *érzelmi* impulzusokra volt első sorban szüksége; a fejlődésnek azután máitovábbi folyamatán válhatott ez csak *tudatos*sá, vagyis az *értelmi elem csak később differenciálódott*. Fajunk mai fejlődési állapotában is láthatjuk, hogy az érzelmek ősi elemi erővel most is hatalmukba kerítik az egyént; másfelől az egyszerű műveltségű embert rendszerint nagy hirtelenséggel bontja el az indulat s mielőtt tisztában volna magával és következményeivel, már cselekedett is. Vagyis a lelki elemek Ő nála sem differenciálódtak. A belátás, a higgadtabb értelmi megfontolás, az akarat világosabb céljául szolgáló képzetek, a megvalósításukhoz szükségesnek látszó eszközök, amely lelki elemek jelenléte a magasabb értelmű lényeket általánosan jellemzi, csak későn – rendszerint nagyon későn – válnak szét az indulatnak mindent magába olvasztó chaosában.

¹ Áltatában azt lehet mondani, hogy minél fejlettebb valakinelv az egyénisége, annak lelki világában ez a három elem egyrésztől annál világosabbal megkülönböztethető, másrésztől annál erősebb egyensúlyban áll, de mindenkor *az értelmi belátás uralmával*. Olyahnyira, hogy iagzi, magasabb rendű műveltség mellett ebben a tekintetben még a vérmérséklet is csak fokozati, de nem lényegbeli különbségeket alkot. Az egyéni fejlettség fokmérője tehát a lelki erők mennél gazdagabb differenciáltsága; és ezzel egyidejűleg azok harmonikus tevékenysége. Viszont elmaradottság vagy visszafejlődés jele, ha ez az egyensúly megzavarodik, vagy hiányzik, úgyszintén az is, ha az elemek tagoltsága nem elég világos, elmosódott. Ugyanez áll a népfajokra is. Alsóbbrendű, vagy kezdetleges műveltségű népek teljesen érzelmeik uralma alatt állanak s az értelmi belátás helyét életösztoneik kevésbé tudatos, vagy éppen csalékony sejtelmiei pótolják. Ebből következik, hogy az érzelmek uralkodó szerepe nemcsak az egyén, de a népek életében is vagy kezdetleges fejlődési állapotnak, vagy mindenestre kisebb-nagyobb mértékű hanyatlásnak jele.

A művelődés története is ezt igazolja. Azok a népek és korok érik el a fejlődés legmagasabb pontját, amelyeknek életében ezek a lelki elemek a legpompázóbb változatokban, egyszersmind a legteljesebb összhangban virágzanak. Az emberiség életének ezekben az arany korszakaiban a költészet

és művészet virágzása a nagy tettek sikereivel és a nagy elméművek fényével találkozik. Az emberi szellemnek ritkán vannak ilyen fényes századai, s a ragyogás ilyenkor is rendszerint csak kisebb köröket áraszt el; bár a megoszlás az érintkezés megkönnyülése miatt jövőben remélhetőleg arányosabb lesz. A lelki elemeknek illetően egyensúlya, mely az emberiség legteljesebb kifejlését biztosítja, az emberi törekvéseknek nem mindennapi eredménye. A lelki élet erőviszonyai, éppen úgy, mint az egyes embernél, nagyon ingadoznak: hol az egyik, hol a másik jut vezető szerepre. Sőt ugyanegy helyen és időben is szemmel látható azok egymás ellen folyó küzdelme. Csak úgy, mint az egyénnél! Hányszor kapjuk magunkat is rajta heves belső küzködésen, mikor jobb belátásunk küzd szenvedélyeinkkel, vagy tette vágyó akarataunk a tervszerűsége törekvő megfontolással és megfordítva. Anynyival inkább a társadalomban, hol a részeket alkotó egyesek magukban is kialakult egészek. Innen van, hogy ugyanazon kor és nép életében a legellentétebb áramlatok vívják ádáz tusaikat!

Nagyban és egyben véve azonban mégis minden kornak megvan a maga egységes képe, mint hogy az egyének tudatéletében is rövidebb időközökben; „ugyanazok a jellemvonások uralkodnak. Elég ennél a pontnál egyszerűen a történelemre hivatkozni. Messzire vezetne azonban, ha kezdettől fogva ki akarnók mutatni csak nagy vonásokban is, a korszakok illetően főbb jellemvonásait. Azért egyszerűen csupán utalunk rá, hogy a nyugati műveltség területein az új kortól kezdve mindvégig az emberi lélek intellectualis elemei mutattak emelkedő tevékenységet. A renaissance és humanismus jelszava az emberi szellem (értsd: értelem) felszabadítása; a reformatio síkra száll a középkori elv: »credo, quia absurdum est« ellen; a XVII. századot egyenesen a tudományok arany századának mondják; a XVIII. század küzdelmeinek paroxismusában a francia forradalom isteni trónra emeli az észet; a XIX. század a természettudomány és technika vívmányaival gazdagítja a világot. Nagyjából, ha bár szerényebb arányokban, így van ez nálunk is, a magyar glóbuson.

A vallásos küzdelmek s a művelődés és tudományok

története részleteiben is beszámol mindezekről. Csakhogy ezek a tudományok tisztán a *történelmi* fejlődés eredményeiként tüntetik fel az emberi szellemnek ezt az irányát, holott a Környezethatások mellett és közepett a történelmi jelenségeknek mindig megvan a maguk pszichológiai oka és magyarázata is. Hogy a történelmi fejlődés magában még nem elég-séges magyarázó elv, a keleti népek szellemi élete lehet érdekes példa erre. Milyen ősi és magasrangú culturájuk volt ezeknek és szoros értelemben vett bölcseleti rendszereket mégsem alkottak. Erkölcsei és kedélyviláguk kialakítására és megnyugtatóására törekedtek nagy vallásos rendszereikben. Más oldalról viszont a különböző bölcseleti iskolák által előkészített *egyoldalú* intellectualismus volt a görög közélet felbomlásának egyik symptomája.

Az a kérdés most már: az a graphikai vonal, mely művelődésünk kiválóan intellectualis irányú fejlődését mutatja, a jelenben is emelkedőben van-e?

Érdekes volna közművelődési mozgalmainkat ebből a szempontból vetni beható vizsgálat alá a nyugati műveltség összes területein. Érdekes, gazdag eredményekkel kecsegtető, de nagyon nehéz feladat. És pedig azért nehéz, mert óriási átfogó munkát és képességet kivan, mert a modern élet rendkívül sok oldalú és ellentétes irányú elemek összetétele. Másfelől pedig helyes megítéléséhez módfelett nehéz a tárgyilagos szemlélet* megfelelő távlatának a megtalálása. Azért legfőleg csak magyar közművelődési törekvéseink irányának a megítéléséhez fogunk egy pár szempontot szolgáltatni. Itt az áttekinthető terület természetesen sokkal kisebb és ez a feladatot természetesen megkönnyíti, másfelől azonban nemcsak az idő-, de a térbeli távolság is sokkal csekélyebb, sőt éppen semmi semmivé lévén, ez a nehézségeket viszont hatványozza. A kéréses kezelését pedig még kényelmetlenebbé teszi az a körülmény, hogy állandóan aktuális dolgok puszkaporos hordója örül járván, lehetetlen esetleges érzékenységeket nem intenünk.

A magyar faj értelmi ereje az utolsó évszázad alatt kétségtelenül erős munkát végzett. Nem szólam, hanem komoly valóság, hogy évszázadok mulasztását pótolta. Közművelődésünk, ipari és kereskedelmi forgalmunk szintén amerikai

arányokban nőtt. Költészetünk is idáig, ARANYBAN elérte a legmagasabb emelkedését. A tudományok, egyik a másik után szólaltak meg nyelvünkön. Különösen a műszaki, nyelvészeti, történelmi, és talán hozzávehetjük az ősi magyar tudományt, a jogi tudomány fejlődése elérte a nemzetközi színvonalat. De még talán másokat is felvehetnénk a kiemelhetők sorába. Politikai alkotásaink is korszakosak. A negyvennyolcadiki fényes, bár vérbe fojtott újjászületés és annak méltó betetőzése, a hatvanhetes kiegyezés egész nagyságában mutatják nemzetünk politikai hivatottságát. Mindezekben a magyarság lelki erői összhangzatos tevékenységben lépnek fel. De eme lelki elemek közt mégis mindenütt kivillan a bölcs mérték-tartásnak s a messzelátó céltudatosságnak értelmi fölénye. Általában, amint egy más helyen is fejtegettem már, fajunkat még költészetében is, idáig egyebek közt, bizonyos magasabb fokú intellectualismus jellemezte. Gondoljunk csak ARANYRA, kiben a költészet mély bölcsességgel ölelkezik és GÖTHÉVKL összemérve MADÁCHRA, kinél még a metaphysika is minden ködétől megtisztulva, tiszta csengésű sorokban ömlik, tudásrások s óvargó lelkünk üdítő italául. Ugyancsak ennek az emberöltőnek nagy prózairója GYULAI is. Metsző élű és biztos vágású kritikáját még egészen természetesnek találhatjuk, mert hiszen ha valaki kritizálásra, irodalmi értékek megállapítására vállalkozik – és milyen maradandó volt ez az értékmegállapítás – már mindenesetre éles ítélő erővel kell munkához látnia. De milyen volt, mint stílusművész?! Mindenek fölött a világosság és szabatoság jellemezték. Tanítványai előtt is mindig azt hangoztatta, hogy két kifejezés közül mindenesetre – ha egyszer mind világos is – az egyszerűbbet válasszák; az egyúttal szép is lesz.

Nem folytatjuk tudományos, irodalmi és közállapotaink közelmúltjának jellemzését: hiszen közismert dolgokat mondanánk. Csak összegezem még. Politikai küzdelmeinkben az erős és gyors haladás elvét nemzeti hagyományaink lehető kímélésével és erősbbítésével minden fejlődésre kész elemnek a javára és felhasználásával érvényesítettük. Eközben éppúgy távol állott mind ez a politikai radicalismus szélsőségeitől, mint a conservatív, vagy reactiók irányok egyoldalúságaitól, lényegében tehát liberális volt. Irodalmunk is ezen a nyomon

járt, őrizve a nemes hagyományokat és beolvasztva minden fejlesztésre érdemes európai eszmét és törekvést. Mivel pedig többet sohasem szívott fel ezekből az eszmékből, mint amennyit befogadni és átérteni és átérlelni képes volt, azt megemésztvén és magáévá tévén, mint a saját átszűrt és vérré vált tulajdonait adta vissza világos és tiszta tagolással.

Ma már, ha akarnók sem tagadhatnók a bekövetkezett fordulatot. Maradjunk egyelőre az irodalomnál. Az újabb törekvésekben megvan-e még az a józan világosság, amely korábbi classicusainknak minden sorát jellemezte? Az emberi lélek új területeit hódították meg – mondják – az új költészet számára. Igen, új területeit, *világos tudatunk alatt lap-pangó elemeit*, ahol lelki mozgalmaink chaotikus összevisszaságukból még nem tisztultak meg, még nem differentiálódtak. Érzéseiket akarják költeményeikben – mondják – tükröztetni; felhagynak a régi, oktató irányzattal. Érzések és nem gondolatok közlése a célja a költészetnek. Elfelejtik, hogy a nyelv csak gondolati formák segítségével képes érzelmeink tolmácsolására. Az új iránynál az értelmi elem egészen kétségtelen, elvszerűleg visszahúzódik.

Még a tudományos irodalomban is észrevehetünk ebben az irányban bizonyos törekvést. Mint legjellemzőbbre, a pszichologia mai állására hivatkozom. A lélektudomány idáig lelkünknek csaknem kizárólag értelmi tevékenységével foglalkozott; ma annál nagyobb súlylyal veti magát, máskülönben «gesz helyesen, az eddig elhanyagolt területek művelésére. A művészettörténet új értékeket vél felismerni a barokkban, a szertelenségek művészetében; a bölcsélet-történet megújult érdeklődéssel fordul a scholastika kora felé. De mindezek nem annyira hazai vonatkozások, mint inkább általánosságban tartott megjegyzések. Az azonban már, sajnos, hazai jelenség, hogy még a szorosán nem a vallástudomány körébe tartozó irodalom istápolására is határozott felekezeti színezettel és törekvéssel alakult társulatok fejtenek ki idáig egészen szótanul élénk tevékenységet. Nem akarjuk azt mondani, hogy tendentious irányok szolgálata, vagy éppen a tudományok dologi szerepének és eredményeinek devalválása a céljuk, de mindenesetre olyan *érzelmi* és *hatalmi* törekvéseknek a meg-

valósítása, melyek *a tudományos vizsgálódást a kiválóan érzelmeink kielégítésére hivatott vallásos irányok érvényesülése mellett másodsorba állítják.*

Társadalompolitikai területeken még *határozottabb visszacsúszást* látunk közéletünk eddigi szabadelvű irányával szemben. A nemesi rangok, címek divata újra előkerült, mintha a negyvennyolczas mozgalmaknak nem az egyenlőség megvalósítása lett volna legnemesebb törekvése. Törvényhozásunk is, úgy látszik az egyházpolitikai törvényekkel elérte szabadelvű alkotásainak zenithjét s azóta, sokszor ki-kitérve hagyományainak szabadelvű irányából, némi ingadozásokkal, ebben az irányban lassú hanyatlást mutat. Közoktatásügyünk határozott felekezeties irányba terelődött. Korábbi nagy közoktatási alkotásainkat politikánk hagyományos, emelkedett szabadelvűsége vezette, melynek az volt végső célja, hogy az oktatási intézményekkel szemben az állam bármely polgára egyaránt bizalommal lehessen. Ezért EÖTVÖS az állam mellett még a politikai községnek szánt jelentékeny szerepet az iskolák körül. Ma inkább az a hallgatólajos törekvés, hogy a történelmi felekezeteknek, de főleg az uralkodó egyháznak mentől szabadabb kéz engedessék.

Mint jellemző tünetet emeljük ki azt is, hogy mind sűrűbben találkozunk a társadalom és állam fennálló kereteinek érdekében felhangzó mementókkal. Több ezredév óta ismerős jelenség művelődésünk történetében az ész túlságba tévedéseitől való ez az ideges rettegetés. Ez az aggodás adta SOKRATES kezébe a méregpoharat (mert ő is az ifjúságot és a hazai istenek hatalmát rontotta); ez hordta SAVONAROLA és GIORDANO BRUNO alá a máglyát; PIERRE de la RAMKE és társaira ez borította rá szent BERTALAN örök éjjelét; ez tiltotta be nálunk is, még protestáns főiskolákon is egyes bölcseleti rendszerek s köztük KANT hirdetését. Az emberi kulturát mégis ezek és nem üldözőik vitték előbbre!

Nagyon jellemző ebben a tekintetben a hazai protestáns egyházak belső életében beállott változás. A BALLACI MÓRÉK és az akkori tudományos irodalmi vállalatok kiadásával foglalkozó Protestáns Egylet szabadelvű, racionális irányát dogmatikus és pietista áramlatok cserélték fel olyannyira, hogy TISZA grófnak a mai Protestáns Irodalmi Társaság budapesti

nagygyűlésén mintegy két éve tartott igazi protestáns szabad-
elvéstől áthatott előadását megjegyzésekkel kísérték olyan
helyről is, amely még nem is nagyon régen a szabadelvű
protestáns theologiai törekvéseknek legerősebb fészke volt.

Szóljunk-e külön színpadunkról, mely amellet, hogy
igen sok, úgynevezett lenyes estvéjén az erkölcsi rothadás
erjesztő otthona, egyúttal badar képtelenségek lerakadó helye?
Szóljunk-e azokról a festői törekvésekről, melyeknek szintén
az értetlen félszégesség a művészeti hitvallásuk?

Végül, hogy még egy szomorú, és úgy lehet, végzetes
bomlási folyamatot említsek fel, országgyűlési tárgyalásaink
módjára vájjon lehet-e ráfogni, hogy azokon racionális törek-
vések szelleme uralkodnék?

Sietve kell azonban már fejtegetéseinket összevonnunk.
Amint az egyén lelki világában az értelmi, érzelmi és akarati
elemeket lehet megkülönböztetni, úgy az egyénekből álló
társadalom életében is. Es amint az egyén életében ingadozik
ez elemek erőaránya, úgy ingadozik a társadalom életében is.
Az újkori művelődés történetében az értelmi tevékenység
vezető szerepének köszönhetjük fajunk és culturánk legszebb
alkotásait. Újabban azonban *az intelleciális irány fejlődés-
vonala, erős elhajlást mutat az érzelmi áramlatok előnyére.*
Ezt a tételt főleg hazai állapotainkra vonatkoztatva állít-
hatjuk fel.

Mindenképpen szomorú valóság! Mert az efféle elhaj-
lások feltétlenül hanyatlást jelentenek. Amint az egyén életé-
ben az erő rovására növekvő érzékenység az előrehaladó
Senilitas vagy idő előtt pusztító kór aggasztó jele, úgy a
népek pályafutásában szintén legalább is megállást jelent,
melyet sokszor rohamos hanyatlás követ.

Tételünket a lehető ellenvetések talán még erősítik. A kül-
földet illetőleg a portugál, spanyol és francia egyházpolitikai
harczokat például kétségtelenül a türhetetlenné vált clerikális
túlkapások idézték elő. Hiszen a francia köztársaságot, a
spanyol és portugál állami életet már csaknem megbuktatták
aknamunkáikkal, és az ibériai félszigeten, azzal a közgazdasági
és szellemi sivársággal, mely munkájok eredménye gyanánt
visszamaradt. Másfelől a francia syndicalismus éppúgy az
egyoldalú osztályérdekektől nekitüzelt szenvedélyek szülötte,

mint az egybefolyó egészek érdeke ellen törekvő mindenféle particularismus.

Hazai viszonyainkra sem ingathatja meg az elméletet az az ellenvetés, hogy külső körülmények befolyásolják a szellemi áramlatoknak változó irányát, például a hatalmi viszonyok eltolódása, külföldi congregatiók beözönlése, idegen, még nem assimilált faji és népelemek betolakodása stb. Hiszen egészen természetes, hogy mindennek megvan a maga külső oka is. Ügy megvan ennek is. De a külső tényezők magukban mindig csak egyoldalúlag jellemzik az efféle átalakulásokat. A belső, psychikai okok, úgy hisszük, mindig jellemzőbbek és fontosabbak. Itt pedig a belső ok véleményünk szerint abban keresendő, hogy amint az egyén kimerül az egyirányú foglalkozásban, kifáradnak a kiválóan értelmi, legfelsőbb functiót végző nagy agy karéjai, úgy kifáradnak a népek megerősítő munkát végzett lelki erői is. Úgy látszik, ilyen időleges elernyedéssel van dolgunk itt is. Társadalmunk egy része kimerült abban a megfeszített intellectuális munkában, melylyel államiségünket és culturánkat újjá teremtette.

Hisszük azonban azt is, hogy ez a kifáradás nem a végső elernyedés; a kimerülés valószínűleg időleges. Csak meg kell akadályozni a kóros tünetek fejlődését. Reményiségünk éppen az, amit egyik oldalról veszedelemnek tartanak. A társadalom szellemileg pihentebb rétegeiből új erők törnek elő. Ez új elemek forrongása, mint minden fermentációban levő alakulat, ma még zavaros és alaktalan chaos, mely formára törekvése közben fojtó gőzt és perzselő lángot dob ki tömegeiből. De a meghiggadási folyamatnak be kell következnie. Társadalmunknak ezt a forrásban lévő új erőtartalmát kell magába fölszívnia. Fennmaradása, jövője érdekében kell azt tennie. Mert új erőforrást jelent ez számára. Ha nemzeti társadalmunk ezeket az értékessé gyúrható elemeket beolvasztja a maga szerves egészébe, bizonyára nemcsak eszméik túlzásai, de vérük heve is engedni fog, másfelől ez az assimiláló folyamat újult erőt ömleszt a nemzeti gondolkozás organismusába is. Bízunk kell és lehet is tehát abban, hogy nemzeti társadalmunk erői közt beáll az a kívánatos egyensúly, mely egyedül képes a Duna-Tisza völgyén a Kárpátok aljában helyét megálló államalakulat fenntartására.